

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Чупрій Леонід Васильович
Кан Ден Сік

Комеморативні практики та політика пам'яті як чинники формування національної ідентичності

УДК 94(477):316.6:94
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-3.24>

Чупрій Леонід Васильович
доктор політичних наук, кандидат
філософських наук,
професор кафедри соціології
та політології
Національного авіаційного університету
пр. Космонавта Комарова, 1, Київ,
Україна

Кан Ден Сік
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри корейської філології
Київського національного лінгвістичного
університету
вул. Велика Васильківська, 73, Київ,
Україна

В умовах активізації сучасних викликів і посилення глобальних впливів актуалізується питання збереження національної ідентичності, без якої неможливе існування національної держави. Метою статті є дослідження політики пам'яті як важливого чинника формування національної ідентичності.

Зазначається, що сучасний стан історичної пам'яті характеризується певною дихотомією, що зумовлене співіснуванням двох проєкцій колективної пам'яті – націоцентричної та імперсько-російської.

Підкреслюється, що історична пам'ять не може належним чином виконувати інтегруючу функцію у зв'язку з наявністю суттєвих розбіжностей у тлумаченні національного минулого, що пов'язано з чітко вираженим регіональним виміром відмінних версій (проєкцій) колективної пам'яті на теренах України. Зазначається, що суттєве розшарування колективної пам'яті української нації зумовлене глибокими історичними коренями. Українські землі перебували у складі державних утворень імперського типу, таких як Річ Посполита, Австро-Угорщина, Російська та Османські імперії, кожна з яких запроваджувала власні проєкти пам'яті та ідентичності. І хоча жоден з них на територіях України не був реалізований повною мірою, але кожен певною мірою відобразився на колективній свідомості українців. Українська національна ідентичність у цих умовах формувалась на протязі польській та російській (імперській) ідентичностям. Вказується, що в радянський період формування української національної ідентичності стримувалося державною асимілятивною політикою комуністичного режиму, спрямованою на створення « нової історичної спільноти – радянського народу » з денационалізованим типом історичної пам'яті. Акцентується увага на тому, що одним з найбільш дієвих і ефективних механізмів реалізації державної політики пам'яті є впровадження комеморативних практик, спрямованих на формування та актуалізацію національних « місць пам'яті » – значущих історичних подій, постатей, артефактів, за допомогою яких спільноти встановлюють ціннісно-смысловий зв'язок зі своїм минулим. Підкреслюється, що в контексті створення « місць пам'яті » потрібно актуалізувати зусилля з формування Пантеону національних героїв, який є одним із ключових чинників формування національної самосвідомості. Зазначається, що основою усталеності та ідентичності певної спільноти є наявність героїчного минулого, яке солідарно визнається та усвідомлюється її членами.

Ключові слова: історична пам'ять, комеморативні практики, політика пам'яті, місця пам'яті, ідентичність.

Історична пам'ять є одним з головних чинників формування національної самосвідомості. Усвідомлення культурно-історичної окремішності є джерелом політизації нації, легітимізації її суверенітету, державних кордонів та інституцій. Укоріненість в історичному минулому формує у громадян почуття національної гідності, патріотизму, самодостатності, цементує єдність і неподільність Українського народу. Створення потужного національного міфу, формування на рівні колективної пам'яті цілісного погляду на історичне минуле, пробудження почуття спільноті історичної долі є основою успішного українського національного проєкту, сприятиме європейській інтеграції України.

Слід констатувати, що недостатній рівень сформованості національної пам'яті, присутність у колективних уявленнях про минуле рудиментів імперсько-радянських історичних доктрин, суттєві регіональні відмінності у трактуванні українського минулого на Півдні та Сході країни сформували

сприятливе підґрунтя для виникнення відцентрованих регіональних настроїв, проросійської регіональної ідентичності та сепаратизму, що призвело в майбутньому до збройного протистояння на Сході країни. У такому контексті Л. Зашкільняк зазначав: «Значна поляризація українського суспільства, існування подвійних ідентичностей і різновекторних геополітичних орієнтацій становлять, з одного боку, цікавий феномен мультикультурності соціуму, а з іншого – реальну небезпеку для існування самої держави» [1, с. 95].

Це підтверджує тезу про те, що історична пам'ять є чинником національної безпеки. Слід також відзначити, що її сучасний стан через свою некомпліментарність із європейською моделлю колективної пам'яті є певною перешкодою на шляху інтеграції України до Об'єднаної Європи. Загальновідомо, що остання постала як результат переосмислення та використання досвіду примирення ворогуючих у минулому європейських дер-

жав і розділених за ставленням до свого минулого націй та сприятиме створенню єдиного європейського пам'яттєвого простору. Спільне ставлення до спадку тоталітаризму, рішуче засудження його злочинів, примирення навколо історії, сповненої минулими антагонізмами та протистояннями стало підґрунтям Об'єднаної Європи. Примирена пам'ять, зібрана у єдину оповідну цілісність, розглядається європейцями як запорука стабільності та безпеки на континенті. Очевидно, що Україні важко інтегруватися в європейську спільноту з багажем розмежованої та конфліктної пам'яті, яка досі не звела рахунків з комуністичним минулим.

Така проблематика досліджується низкою українських дослідників, зокрема слід назвати Я. Грицака, В. Гриневича, Я. Дашкевича, Л. Залізняка, Я. Ісаєвича, Г. Касьянова, Б. Кравченка, І. Лисяка-Рудницького, Л. Нагорну, Г. Півторака, А. Портнова, М. Рябчука, В. Сергійчука, М. Стріху, І. Симоненка, В. Солдатенка, І. Юхновського, Ю. Шаповала, Н. Яковенко та багатьох інших дослідників. Аналіз різних аспектів державної політики пам'яті в Україні здійснений В. Кравченко, І. Юхновським, Ю. Зерній.

Слід відзначити, що у всі часи історія завжди зазнавала пильної уваги зі сторони держави й активно впливала на її політику. Як зазначав І. Ерманн: «Історія відіграє у політиці величезну роль. З одного боку, уряди мають вміти використовувати спадок минулого. З іншого боку, офіційна репрезентація цього минулого, історії є серйозним засобом легітимації політичних рішень» [2, с. 316]. Ще у давні часи правителі використовували історію, здійснюючи вплив на розум людей. В давніх царствах – Месопотамії, Персії, Єгипті та інших історія слугувала інструментом підтвердження легітимності царської влади, яка згідно з історичними міфами мала божественне походження. Історія була однією з елітних наук, історичними знаннями володіли лише жреці та правителі. В Античному світі формується концепція «історії-наставниці» (*historia magistra vitae*): історичні образи стають зразками для наслідування, слугують підставою для виправдання владних привілеїв, доказів шляхетного походження, уславлення військових перемог, побудови проєктів на майбутнє тощо. Вже тоді історіографія виконувала практичні функції, використовувала минуле у політичних цілях, а влада була зацікавлена у «правильному» розумінні Клію. В історії Древнього Риму можна знайти приклади цілеспрямованих практик управління пам'яттю. Так, Сенат Риму вів боротьбу із тиранією шляхом організованого «забуття», як наприклад, видалення імені «поганого» імператора з надписів на пам'ятниках та з архівних документів.

У Середні віки історичні уявлення формуються у парадигмі теологічної інтерпретації історичного процесу, пошуку у ньому виявів Божого замислу. Історичні тексти дають можливість простежити,

як контент минулого застосовується для утвердження величі імперії Карла Великого, владних амбіцій папського престолу, для індоктринації концептів «другого» та «третього» Риму тощо. Історична риторика активно експлуатується в епоху Реформації як аргумент на користь справедливості канонічного та громадянського права.

З часів М. Макіавеллі історія набуває цілком прикладних функцій, використовується як політико-ідеологічний інструмент влади. В епоху абсолютизму історики не тільки описують, а й активно трактують минуле, легітимуючи владу монархів над підданими. В пам'яті підданих наполегливо закріплюється династичний принцип передачі влади з апеляцією на історичну традицію. Альянс монархів з історією є дуже міцним. Досить згадати красномовний вислів М. Карамзіна, який, присвячуючи Миколі I свою працю «История государства российского», написав: «Історія належить цареві».

У XVIII–XIX ст. відбувається подальше зрощення історії, історичної пам'яті та політики, перетворення їх на засіб політичної дії. Вождями Великої французької революції цілеспрямовано демонструється все, що нагадує громадянам про Старий режим. У колективній пам'яті нації в короткий проміжок часу народжується новий образ минулого, заданий новими соціальними рамками. Хоча бездумне відкидання старого не привело до належних позитивних результатів, що підтверджує тезу про важливість використання досвіду минулого, навіть негативного, з метою його неповторення в майбутньому. Подібної помилки припустилися й організатори Жовтневої революції 1917 року в Російській імперії. Бездумне відкидання старого призвело до цілої низки значних помилок. Тому історія завжди нас може навчити, головне до цього прагнути.

Особливу роль історична пам'ять та політика пам'яті починає відігравати в епоху становлення національних держав, коли формуються нації як «уявлені спільноти» (Б. Андерсон). У цей період історія стає рушійною силою національних проєктів, а зусилля держав з їх формування – інструментом прискорення процесів націо- та державотворення.

Слід констатувати, що формування національних ідентичностей як найістотнішого атрибуту національних спільнот потребує встановлення тісних стосунків з минулим. Як стверджує М. Шадсон: «... феномен національної держави неможливо зрозуміти або навіть визначити у відриві від створеного ним культурно-історичного образу» [3, с. 89]. Націогенез, таким чином, постає як процес політизації етноісторій, поступової трансформації їх у національний міф, який легітимізує претензії спільнот на власну окремішність та державність. Кожен національний рух конструює власний образ історії, а політичне лідерство здобувається у змаганні за утвердження у масовій пам'яті певної опції історії і, зокрема, її ключових подій (воєн, революцій,

реформ, політичних переділів тощо). Саме у добу націоналізмів «історія вийшла за рамки наукової дисципліни й стала ідеологічним засобом формування нової ідентичності, почала претендувати на роль пам'яті нації» [3, с. 90]. Пам'ять цементує національну солідарність та спільність, корелює з такими політичними категоріями, як «національна ідея», «національна самосвідомість», «національна спадщина», «національний міф».

У такому контексті можна чітко стверджувати, що історична пам'ять є важливим чинником державотворення. У Стратегії національної безпеки України підкреслюється, що досягнення національної єдності та соборності Української держави ускладнюється ціннісно-світоглядними та культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України і гальмується певними спекуляціями на цій тематиці з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил. Ю. Зерній зазначає, що «відповідне розшарування зумовлене незавершеністю українського національного проєкту, суперечливістю процесу становлення загальнонаціональної ідентичності. Одним з виявів згаданого розшарування є кризовий (амбівалентний) стан історичної пам'яті українців, виявом якого є дефіцит спільності колективних уявлень про національну історію. При цьому треба зробити принципове застереження. Характеризуючи стан колективної пам'яті українців як кризовий, жодним чином не йдеться про природне розмаїття регіональних (локальних) уявлень про минуле. Таке розмаїття не тільки не є проблемою національного розвитку, а навпаки, його неоціненним ресурсом та нормальною для європейських держав соціокультурною реальністю. Минуле кримських татар, євреїв, вірменів, греків, німців, угорців, румунів, ромів, представників інших етнічних спільнот поволі інтегрується до загальнонаціонального історичного наративу. Теми депортацій, Голокосту стають об'єктом поглиблених наукових досліджень, роковини цих подій відзначаються на загальнодержавному рівні» [4, с. 185].

Проте слід зазначити, що історична пам'ять на сучасному етапі не може належним чином виконувати інтегруючу функцію у зв'язку з наявністю певних розбіжностей у тлумаченні національного минулого, що пов'язано з чітко вираженим регіональним виміром відмінних версій (проєкцій) колективної пам'яті на теренах України. Лінію розмежування у цій площині створюють національна та проросійська, пострадянська версії української історії. Ці чинники зумовлюють послаблення ідентифікуючої та консолідуючої функцій історичної пам'яті, що створює потенційну загрозу національній безпеці.

Суттєве розшарування колективної пам'яті української нації зумовлене глибокими історичними коренями. Українські землі перебували у складі державних утворень імперського типу, таких як Річ Посполита, Австро-Угорщина, Росій-

ська та Османські імперії, кожна з яких запроваджувала власні проєкти пам'яті та ідентичності. І хоча жоден з них на територіях України не був реалізований повною мірою, але кожен певною мірою відобразився на колективній свідомості українців. Українська національна ідентичність у цих умовах формувалась на противагу польській та російській (імперським) ідентичностям. У радянський період формування української національної ідентичності стримувалося державною асимілятивною політикою комуністичного режиму, спрямованою на створення «нової історичної спільності – радянського народу» з денационалізованим типом історичної пам'яті. Під впливом комуністичного режиму історична пам'ять українців зазнала суттєвих деформацій, наслідки яких ми долаємо до цього часу.

Слід констатувати, що сучасний стан історичної пам'яті характеризується дихотомією, що зумовлене співіснуванням двох проєкцій колективної пам'яті – націоцентричної та імперсько-російської. Недостатній рівень почуття спільності історичної долі, компліментарності в ціннісно-смыслових оцінках історичних подій та постатей послаблює громадянську солідарність, формує недовіру та відчуженість, породжує у різних суспільних груп суттєві відмінності в розумінні національних інтересів та перспектив розвитку країни. Зважаючи на те, що ці відмінності мають виразну регіональну «прив'язку», сучасний стан історичної пам'яті спричиняє зростання соціальної напруги, а тому становить потенційну загрозу єдності національного організму.

Дуалізм історичної пам'яті проявляється у відмінному, навіть протилежному ставленні представників різних регіонів до ключових подій чи видатних діячів вітчизняної історії, що підтверджують дані соціологічних опитувань. Так, за даними опитування, що проводилося Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» у січні 2015 року, більшість респондентів позитивно оцінили такі історичні події: Перемога СРСР у Другій світовій війні (84,0% позитивних відповідей), введення християнства на Русі 988 року (74%), отримання незалежності нашою країною (71%) та визвольні змагання Богдана Хмельницького (69%). Щодо ставлення до видатних історичних діячів, то перші позиції займають: Ярослав Мудрий – 33%, Богдан Хмельницький – 32%, Володимир Великий – 31%, Михайло Грушевський – 19%. Найбільш негативне ставлення спостерігається до В. Януковича (54%), Йосипа Сталіна (39%), В. Ющенко (25%), В. Леніна (23%) та Ст. Бандери (20%).

Але щодо ставлення до певних суперечливих сторінок нашої історії спостерігаються суттєві регіональні відмінності. Так, позитивне ставлення

Рис. 1. Національні лідери України за останні 200 років

до заснування ОУН та УПА переважає у західних та центральних регіонах України (Закарпаття, Галичина, Волинь, Буковина, Поділля, Полісся), а негативне в південних та східних (Слобожанщина, Донбас, Причорномор'я)¹.

Подібні тенденції прослідковуються і в соціологічному дослідженні, проведеному Інститутом соціальної та політичної психології АПН України. Респондентам потрібно було визначити п'ять провідних національних лідерів за останні двісті років. Перші місця посіли: Т. Шевченко (24%), М. Грушевський (21%), В. Чорновіл (15%), В. Ющенко (9%), Л. Кравчук (8%). Певний рівень підтримки мали Л. Брежнєв (6%), І. Франко (6%), С. Петлюра (4%), С. Бандера (4%), В. Щербицький (3%). Найбільшу підтримку у всіх регіонах України отримали Т. Шевченко, І. Франко, Б. Хмельницький та М. Грушевський (Див. рис. 1). Лідерами позитивного ставлення у більшості регіонів був М. Грушевський та Б. Хмельницький (60% і 79%), оскільки Б. Хмельницький вважався лідером, який намагався об'єднати всі регіони України, М. Грушевський також підтримував об'єднання Східної і Західної України. Лідерами негативного ставлення респондентів були Й. Сталін та М. Горбачов (62% і 56%), оскільки перший проводив масові репресії, а другий розвалив Радянський Союз.

Дуалізм історичної пам'яті відображається також у ставленні до знакової події української історії – Голодомору 1932–1933 рр. Це зафіксовано у ході соціологічного опитування, яке проводилося соціологічною групою «Рейтинг». Так, хоча більшість респондентів (82%) вважають, що Голодомор 1932–33 рр. був геноцидом українського народу, у різних регіонах підтримка цієї тези

є неоднозначною². Так, це твердження поділяють 95% жителів Заходу, 87% – Центру, 72% – Півдня та 61% – Сходу [5]. Тобто жителі Півдня та Сходу ще й досі перебувають під впливом проросійського пострадянського історичного наративу, в рамках якого стверджувалося, що ніякого геноциду українського народу не було, просто були несприятливі погодні умови, що спричинили неврожай.

Контраверсійні оцінки щодо ставлення до власної історії та шляхів примирення засвідчує також і дослідження Центру Разумкова (див. табл. 1).

На запитання: «Протягом ХХ ст. в історії України було багато подій, коли українці масово знищували один одного: це Перша і Друга світові війни, громадянські війни, політичні репресії. Який з наведених шляхів вирішення взаємних образ є кращим?» (динаміка 2013–2015) були такі відповіді (див. табл. 1).

Таблиця 1
Який з наведених шляхів вирішення взаємних образ є кращим

Роки	Квіт. 2013	Квіт. 2015
Потрібно, щоб винні обов'язково були покарані навіть через багато років	19,6	35,8
Потрібно примиритися і вважати, що не було ні правих, ні винних	65,3	46,2
Важко відповісти/не відповіли	15,1	18,0

Інше дослідження Центру Разумкова на таку тематику показує регіональний розподіл щодо ставлення українців до пошуків шляхів примирення. На запитання: «Протягом двадцятого сторіччя в історії України було багато подій, коли укра-

¹ Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» з 25 грудня 2014 року по 15 січня 2015 року на замовлення Міжнародного центру перспективних досліджень у 11 регіонах України. Всього опитано 4413 респондентів (по 400 в усіх регіонах України, на Закарпатті та Буковині – 401, в Центрі – 402, на Поліссі – 410).

² Опитування проводила соціологічна група «Рейтинг» з 20 жовтня по 4 листопада серед 3 тис. респондентів з населення України від 18 років і старше методом особистого формалізованого інтерв'ю (face-to-face). Вибірка репрезентативна за віком, статтю, регіонами і типом поселення. Похибка репрезентативності дослідження – не більше 1,8%. Детальніше читайте на УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/10760546-ponad-80-gromadyan-vvazhayut-golodomor-genocidom-ukrajinskogo-narodu-opituvannya.html>.

Рис. 2. Думки населення України в цілому до шляхів примирення

інці масово знищували один одного: це Перша і Друга світові війни, громадянські війни, політичні репресії. Який з наведених шляхів вирішення взаємних образ є кращим? ми спостерігаємо такі варіанти відповідей (див. табл. 2).

Найбільший відсоток тих, хто прагне покарати винних, спостерігається на Півдні (32,9%) та в Центрі (32,2%), найбільший відсоток тих, хто прагне до примирення – на Заході (57,0%) і Півдні (53,5%).

Хоча суттєвих відмінностей по даних показниках між різними регіонами не спостерігається. Максимальна різниця між показниками по першому питанню – 5%, по другому питанню – 7%, що засвідчує, що загалом ставлення до примирення у всіх регіонах є більш-менш рівномірним [6].

Загалом по Україні близько половини опитуваних (51,6%) засвідчує толерантність до суперечливих сторінок вітчизняної історії. Близько третини

Таблиця 2

Регіональний розподіл щодо ставлення українців до пошуків шляхів примирення

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Потрібно, щоб винні обов'язково були покарані навіть через багато років	27,2	32,2	32,9	27,2	29,7
Потрібно примиритися і вважати, що не було ні правих, ні винних	57,0	50,0	53,5	49,2	51,6
Важко відповісти	15,8	17,2	13,0	23,1	18,7

Таблиця 3

Динаміка змін ідентичностей громадян України (з 1992 по 2016 рр.) (за даними моніторингу Інституту соціології НАН України) Ким Ви себе насамперед вважаєте?

	1992	2000	2003	2005	2008	2010	2012	2013	2014	2016
Мешканцем населеного пункту, в якому Ви живете	24,0	31,3	30,5	24,6	24,5	27,2	29,8	28,6	16,1	15,2
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6,8	6,9	6,7	6,4	9,3	6,6	7,6	7,8	8	8,2
Громадянином України	45,6	41,0	44,2	54,6	51,7	51,2	48,4	50,6	64,4	62,8
Представником свого етносу, нації	–	–	3,1	2,1	2,6	3,1	1,8	2,0	2,1	3,4
Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12,2	10,7	8,1	9,0	6,9	8,4	6,6	5,4	4,6
Громадянином Європи	3,8	2,8	0,7	0,8	0,4	0,9	1,2	1,2	1,1	1,8
Громадянином світу	6,4	5,6	2,4	2,5	1,7	3,1	2,4	2,4	2,1	2,6
Інше	–	–	1,4	1,0	0,6	0,8	0,3	0,6	0,5	0,8
Не відповіли	0,6	0,2	0,2	0,1	0,1	0,3	0,1	0,2	0,3	0,6

респондентів не прагнуть до примирення, а 18,7% не визначилися, що засвідчує певний рівень напруженості в суспільстві (див. рис. 2).

Отже, залишається актуальним завдання щодо пошуків шляхів примирення і формування несуперечливої історичної пам'яті, оскільки вона виконує ідентифікуючу функцію, зумовлюючи самоототожнення людини з тією чи іншою культурною традицією. Нині ми спостерігаємо тут певні проблеми, позаяк частина громадян України ідентифікують себе з російською чи радянською культурною традицією. Слід зазначити, що довгий час в Україні були досить сильними регіональні ідентичності, коли громадяни усвідомлювали себе насамперед мешканцями певного регіону. І не завжди регіональні ідентичності були проукраїнськими, так, на Сході і Півдні України внаслідок значних інформаційних впливів з Російської Федерації була сформована регіональна ідентичність проросійського спрямування, яка й уможливила анексію цих регіонів Російською імперією.

Як бачимо, довгий час спостерігалися високі показники загальноукраїнської (респонденти ідентифікували себе як громадяни України) та регіональної ідентичності (респонденти себе ідентифікували насамперед як мешканці населеного пункту, в якому вони живуть (села, району чи міста)). Позитивно слід відзначити, що пострадянська ідентичність за роки незалежності зменшилася на 8% (з 12,7 до 4,6%). Великий стрибок загальноукраїнської ідентичності на 13,8% спостерігався з 2013 по 2014 рік, що спричинено суспільно-політичною ситуацією в Україні тоді та консолідацією української політичної нації в умовах боротьби з гібридною агресією з боку Російської Федерації.

Отже, для посилення національної ідентичності потрібно сприяти формуванню історичної пам'яті, «примиренню» пам'яті, нівеляції антагонізму у трактуванні «болючих» тем минулого тощо, на що повинна бути спрямована державна політика пам'яті.

Саме нині, коли відбувається процес становлення української політичної нації, особливої ваги набуває питання відродження пам'яті Українського народу. Політика пам'яті розвинутої національної держави спрямовується на досягнення такого стану історичної пам'яті, який би сприяв формуванню загальнонаціональної ідентичності, консолідації української політичної нації. Це завдання відображено в статті 11 Конституції України, в якій зазначено: «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури». Для забезпечення цього конституційного завдання органи державної влади здійснюють реалізацію комплексу комеморативних стратегій та практик, орієнтованих на формування колективних уявлень про історичні події та постаті, які є складником державної політики

пам'яті. Проте така сфера державної політики перебуває у стані становлення, потребує корегування та подальшого вдосконалення.

Слід констатувати, що довгий час державна політика пам'яті характеризувалася надто повільними темпами оздоровлення символічного простору країни, млявими темпами унормування топоніміки, модернізації музеїв історичного профілю, недостатньою підтримкою краєзнавства, невиразністю архівної політики. Її слабкою ланкою продовжує бути недостатній рівень популяризації історії у мас-медіа, не досить швидкий розвиток вітчизняних культурних індустрій, на ринку яких, зокрема у кінопрокаті та книговиданні, тільки останнім часом почала переважати вітчизняна продукція. Десятиліттями в Україні переважала анахронічна топоніміка, нараховувалася значна кількість пам'ятників подіям і постатям радянської доби. Експертна група Ради Європи, яка ще десять років тому досліджувала вітчизняну культурну політику, зазначила, що із 140 тисяч пам'яток, які охоронялися державою, 7 тисяч (6%) становили пам'ятники Леніну [7, с. 335]. Представники експертної групи підраховали, що про події і діячів тоталітарного радянського минулого нагадували вулиці у 7 тисячах 219 населених пунктах України.

Лише останніми роками почали відбуватися позитивні зміни. Відповідно до заходів з декомунізації в Україні останнім часом було перейменовано 25 районів і 987 населених пунктів. Також були змінені назви 51 493 вулиць, провулків, площ й інших об'єктів топоніміки; демонтовано 2389 пам'ятників і пам'ятних знаків, із них – 1320 Володимиру Леніну. Хоча на тимчасово окупованих територіях на Сході та Півдні країни радянська топоніміка залишається переважаючою. Не завершені остаточно ці процеси й на інших територіях України. Так, ще й досі на мапі Києва ми можемо побачити проспект Героїв Сталінграда, вулицю Московську. Довгий час відбувалися активні дискусії і проходили судові засідання щодо змін назв Московського проспекту та проспекту Ватутіна на проспект Степана Бандери та проспект Шухевича. Позивачі апелювали до того, що це посилює політичну напругу в місті і викликає протести громадянського суспільства. Лише 9 грудня Апеляційним судом міста Києва було підтверджено законність перейменування проспектів Московського та Генерала Ватутіна. Як би там опоненти декомунізації не намагалися повернути втрачені позиції, але одним із важливих моментів оздоровлення українського суспільства від залишків радянського тоталітарного нарративу є зміна символічного простору. Тільки переосмисливши минуле, ми зможемо побудувати майбутнє.

Одним з найбільш дієвих і ефективних механізмів реалізації державної політики пам'яті є формування та актуалізація національних «місць пам'яті» – значущих історичних подій, постатей,

артефактів, за допомогою яких спільноти встановлюють ціннісно-смысловий зв'язок зі своїм минулим. «Актуалізовані місця пам'яті» обґрунтовують, роз'яснюють та підтримують моральні принципи та суспільні інституції, на яких тримається кожне суспільство. Вони дають людині екзистенційну, онтологічну орієнтацію в житті, нарешті, є каркасом національної ідентичності» [8, с. 23]. П. Нора, автор такого поняття, пропонує надзвичайне широке його тлумачення, відносячи до «місць пам'яті» події та знаменитості, ландшафти та пейзажі, музеї та монументи, свята та річниці, кладовища й храми, історичні символи й меморіали, комеморативні церемонії (ритуали) й паломництва тощо [8, с. 24].

У контексті створення «місць пам'яті» потрібно актуалізувати зусилля з формування Пантеону національних героїв, який є одним із ключових чинників формування національної самосвідомості. Слід зазначити, що основою усталеності та ідентичності певної спільноти є наявність героїчного минулого, яке солідарно визнається та усвідомлюється її членами. У цьому контексті слід згадати слова Е. Сміта, який писав: «Головні функції національної ідентичності – це подолання забуття через нащадків, відновлення колективної гідності через покликання на золоту добу, реалізація братерства через символи, ритуали та церемонії, які прив'язують живих до мертвих і полеглих спільноти» [9, с. 26].

Одним з ефективних засобів формування колективної історичної пам'яті є висвітлення життя та діяльності видатних українців у ЗМІ, особливо Інтернеті, телебаченні. Досить актуальною, цікавою і малозатратною формою кристалізації національного Пантеону є створення його віртуальної версії у мережі Інтернет.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в умовах посилення сучасних викликів історична пам'ять є одним із ключових чинників формування національної ідентичності, а комеморативні практики – одними з головних засобів державної політики пам'яті, спрямованої на підвищення інтегративної ролі історичної пам'яті в процесі націотворення, досягнення єдності та консолідації української політичної нації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зашкільняк Л. Україна між Польщею й Росією: історіографія та суспільна свідомість, *Український історичний журнал*, 2005. № 5, с. 93–113.
2. *Феномен прошлого*. / Отв. ред. И. Савельева, А. Поletaев. Москва : Изд. дом ГУ ВШЭ. 2005.

3. Шадсон М. Культура и интеграция национальных обществ, *Международный журнал социальных наук*, 1994. № 33 (6). С. 84–92.

4. Зерній Ю. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Київ : НІСД. 2009.

5. УНІАН. Понад 80% громадян вважають Голодомор геноцидом українського народу, – опитування. 2019. УНІАН, URL: <https://www.unian.ua/society/10760546-ponad-80-gromadyan-vvazhayut-golodomor-genocidom-ukrajinskogo-narodu-opituvannya.html> (дата звернення: 11.12.2019).

6. Разумков центр Соціологічні опитування громадян України, історія. Разумков центр. 2015. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=74 (дата звернення: 11.04. 2018).

7. Гай-Нижник П. Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрями розв'язання, *Гілея*, 2017. Вип. 119 (№ 4). С. 335–350.

8. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛІО»». 2014.

9. Сміт Е.Д. Національна ідентичність. Київ : Основи. 1994.

REFERENCES:

1. Zashkilniak, Leonid (2005). *Ukraina mizh Polshcheiu y Rosiieiu: istoriografii ta suspilna svidomist*, *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, No. 5, 93–113.
2. *Fenomen proshloho* (2005). *Otv. red. Y. Saveleva, A. Poletaev*. Moskva: Yzd. dom HU VShE.
3. Shadson, Maikl (1994). *Kultura y yntehratsyia natsyonalnikh obshchestv*, *Mezhdunarodnyi zhurnal sotsyalnikh nauk*, No. 33 (6), 84–92.
4. Zernii, Yuliia (2009). *Derzhavna polityka pamiaty yak chynnyk utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti: Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata politychnykh nauk*. Kyiv: NISD.
5. UNIAN (2019). *Ponad 80% hromadian vvazhaiut Holodomor henotsydom ukrainskoho narodu – opytuvannia*. UNIAN, URL: <https://www.unian.ua/society/10760546-ponad-80-gromadyan-vvazhayut-golodomor-genocidom-ukrajinskogo-narodu-opituvannya.html> (Last accessed: 11 December 2019).
6. Razumkov tsentr (2015). *Sotsiolohichni opytuvannia hromadian Ukrainy, istoriia*. Razumkov tsentr. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=74 (Last accessed: 11 April 2018).
7. Hai-Nyzhnyk, Pavlo (2017). *Osnovni zasady Stratehii deokupatsii ta reintegratsii Krymu v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: shtrykhy do problemy y napriamky rozviazannia*, *Hileia*, Vyp.119 (No. 4), 335–350.
8. Nora, Pier (2014). *Teperishnie, natsiia, pamiat*. Kyiv: KLIIO.
9. Smit, Entoni Deivid (1994). *Natsionalna identychnist*. Kyiv: Osnovy.

Commemorative practices and memory policy as factors of national identity formation

Chupriy Leonid Vasylovych

Doctor of Political Sciences, Candidate of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Department of Sociology and Political Science
National Aviation University
Cosmonaut Komarova ave., 1, Kyiv, Ukraine

Kan Den Sik

Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Korean Philology
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska str., 73, Kyiv, Ukraine

In the conditions of intensification of modern challenges and strengthening of global influences, the question of national identity preservation, without which existence of the national state is impossible, becomes actual. The article highlights the features of historical memory as an important national consolidating factor. It is noted that the current state of historical memory is characterized by a certain dichotomy, which is caused by the coexistence of two projections of collective memory – national-centric and imperial-Russian.

It is stated that historical memory cannot properly perform an integrative function due to the existence of significant differences in the interpretation of the national past, which is due to the clearly regional dimension of the different versions (projections) of collective memory in the territory of Ukraine.

It is noted that the significant stratification of the collective memory of the Ukrainian nation has deep historical roots. Ukrainian lands were part of imperial-type state entities such as the Polish-Lithuanian Commonwealth, Austria-Hungary, Russia, and the Ottoman Empires, each of which implemented its own projects of memory and identity. And although none of them in the territories of Ukraine was fully realized, but each of them was reflected on the collective consciousness of Ukrainians. Ukrainian national identity in these conditions was formed in contrast to Polish and Russian (imperial) identities. It is pointed out that during the Soviet period the formation of Ukrainian national identity was constrained by the state assimilation policy of the communist regime aimed at creating a new historical community – the Soviet people with a denationalized type of historical memory.

Attention is drawn to the fact that one of the most effective mechanisms for the implementation of state memory policy is the introduction of commemorative practices aimed at the formation and actualization of national places of memory – significant historical events, figures, artifacts, through which communities establish value and meaning, connection with your past. It is emphasized that in the context of creating places of memory it is necessary to actualize the efforts to form the Pantheon of National Heroes, which is one of the key factors in the formation of national identity. It is noted that the basis of the stability and identity of a community is the presence of a heroic past, which is jointly recognized and realized by its members.

Key words: historical memory, commemorative practices, memory policies, memory locations, identity.